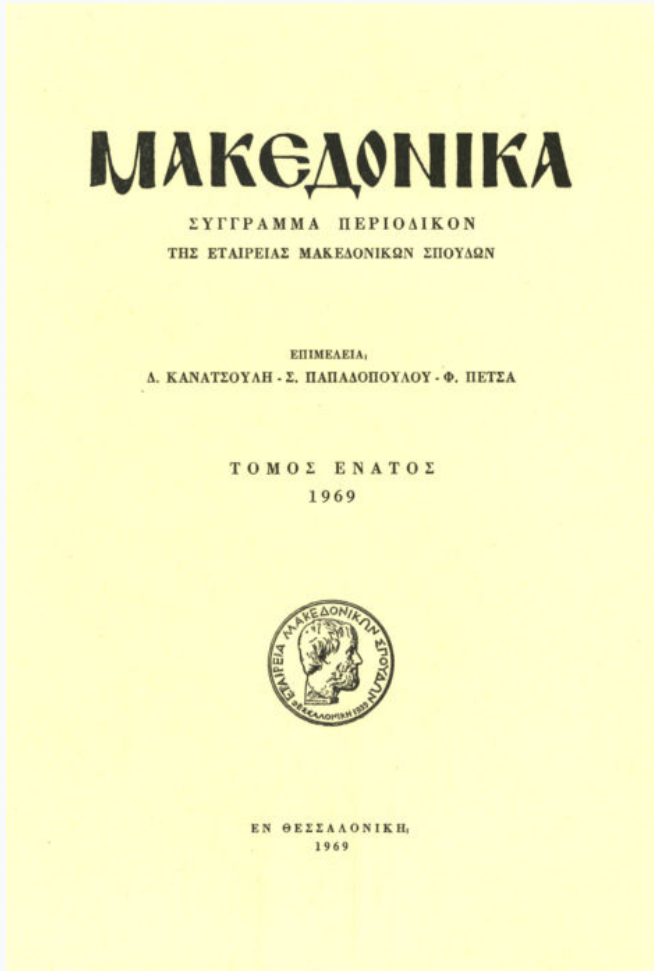

Μακεδονικά

Τόμ. 9 (1969)

Αποστ. Ε. Βακαλοπούλου, Ιστορία της
Μακεδονίας (1354-1833)

Ι. Κ. Χασιώτης

doi: [10.12681/makedonika.1063](https://doi.org/10.12681/makedonika.1063)

Copyright © 2015, Ι. Κ. Χασιώτης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Χασιώτης Ι. Κ. (1969). Αποστ. Ε. Βακαλοπούλου, Ιστορία της Μακεδονίας (1354-1833). *Μακεδονικά*, 9, 366-372.
<https://doi.org/10.12681/makedonika.1063>

τολής — στη θετική και πρόθυμη οικονομική συνδρομή της 'Ελληνικής 'Αδελφότητας : 'Η πτώση της Βενετικής Πολιτείας το 1797 είχε ως συνέπεια και την καταστροφή του μεγάλου πλούτου των 'Ελλήνων της Βενετίας.

'Η έκδοση των εγγράφων έγινε με τρόπο ύποδειγματικό: Προτάσσεται περίληψη του γράμματος, την οποία ακολουθεί λεπτομερής παλαιογραφική του περιγραφή. 'Ακολουθεί το κείμενο, το κριτικό υπόμνημα — όταν χρειάζεται — και τὰ σχόλια. Τὰ σχόλια ὁ κ. Μανούσακας βρίσκει τὴν εὐκαιρία νὰ παρουσιάσῃ ἀπὸ κάθε πλευρὰ τὸ θέμα στὸ ὁποῖο ἀναφέρεται τὸ πατριαρχικὸ ἔγγραφο, νὰ τὸ συμπληρώσῃ μετὰ τὴν ἐκδοσὴ ἄλλων εγγράφων (κυρίως ἀπὸ τὸ 'Αρχεῖο τῆς 'Αδελφότητος), νὰ διαφωτίσῃ κάθε ἀσάφεια πὸν ἀφήνει ὁ πατριαρχικὸς γραμματέας. Μὲ τὶς σημειώσεις πὸν ἀκολουθοῦν τὰ σχόλια δίδεται ὅλη ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία, ἡ ὁποία συνδυάζεται μετὰ νέα, ἀνέκδοτα καὶ πάλι, στοιχεῖα ἀπὸ τὰ 'Αρχεῖα τῆς 'Αδελφότητος. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ὁ ἐκδότης προσφέρει κάθε γράμμα τῆς συλλογῆς σὲ ξεχωριστὴ ἐνότητα, πλήρη ἀπὸ ἀποψη παλαιογραφικὴ, ἱστορικὴ, βιβλιογραφικὴ κλπ. 'Ο συνδυασμὸς πάλι ὄλων τῶν πατριαρχικῶν γραμμάτων, πὸν μετὰ παραπομπὰς καὶ συγκρίσεις δέονται μετὰξὺ τους, προσφέρει, μετὰ ἀπαράμιλλη μεθοδικότητα, ἐνιαία τὴν εἰκόνα τῆς ἱστορίας τῆς Κοινότητος ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 16ου ὡς τὶς ἀρχὲς τοῦ 19ου αἰῶνα. 'Αλλὰ τὸ τοπικὸ πλαίσιο, ὅπου κινεῖται ὁ κ. Μανούσακας εἶναι ἐξ ἴσου μεγάλο, ὅπως καὶ τὸ χρονικὸ: 'Ο ἀναγνώστης τοῦ βιβλίου δὲν θὰ βρῇ πληροφορίες μόνο γιὰ τοὺς 'Ελληνας τῆς Βενετίας, ἀλλὰ καὶ γιὰ πρόσωπα (λογίους, ἐκκλησιαστικούς, ἐμπόρους κλπ.) πὸν ἔδρασαν ποικιλοτρόπα στὴν ἴδια χρονικὴ περίοδο στὴν ὑπόλοιπὴ 'Ιταλία, τὴν 'Ελλάδα καὶ ἄλλα κέντρα τοῦ ὀρθόδοξου 'Ελληνισμοῦ.

'Η έκδοση συνοδεύεται ἀπὸ λεπτομερῆ εὑρετήρια (σ. 137-152), ἰταλικὴ περίληψη τοῦ ἔργου (σ. 155-164) καὶ 22 πίνακες ἐκτὸς κειμένου, οἱ ὁποῖοι προσφέρουν χαρακτηριστικὰ δείγματα γραφῆς τῶν πατριαρχικῶν εγγράφων ἀπὸ τὸ 1547 ὡς τὸ 1806. Τέλος, ὁλοφάνερη εἶναι ἡ ἐπιμέλεια κατὰ τὴν ἐκτύπωση τοῦ βιβλίου: ἡ τυπογραφικὴ τὸν ἐμφάνιση εἶναι ἀνοχη καὶ, μπορεῖ κανεὶς νὰ πῇ, ἀσυνήθιστη γιὰ ἐλληνικὰς ἐκδόσεις.

'Ο τρόπος μετὰ τὸν ὁποῖο σύνθεσε καὶ αὐτὴ τὴν ἐργασία τοῦ ὁ κ. Μανούσακας, ἡ σαφήνεια καὶ προπόντων ἡ ἐμφανὴς μεθοδικότητά του θὰ ἀποτελέσουν ἀσφαλῶς ὑπόδειγμα σὲ ἄλλες ἀνάλογες ἐργασίες, ἰδιαίτερα σὲ ἐκδόσεις εγγράφων τῆς ἐποχῆς τῆς τουρκοκρατίας.

ΣΤΕΦ. Ι. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ

'Αποστ. Ε. Βακαλοπούλου, 'Ιστορία της Μακεδονίας (1354-1833), Θεσσαλονίκη 1969, 80, σελ. κ' + 715.

Δὲν εἶναι πρώτη φορά πὸν ὁ καθηγητὴς κ. Α.Ε. Βακαλόπουλος ἀσχολεῖται μετὰ τὴν ἱστορία τῆς Μακεδονίας. Πάνω ἀπὸ τριάντα μονογραφίες ἔχει ἀφιερώσει σὲ θέματα τῆς τοπογραφίας, τῆς ἱστορίας καὶ τῆς ἐκκλησίας τῆς Θεσσαλονίκης, τῆς Θάσου, τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας καὶ ἄλλων μακεδονικῶν περιοχῶν. Μὲ τὴν ἐκδοσὴ ὁμοῦ τῆς συνθετικῆς ἐργασίας, πὸν παρουσιάζω ἐδῶ συνοπτικά, ὁ συγγρ. προσφέρει στὴ Βόρειο 'Ελλάδα τὸ συστηματικὸ καὶ βασικὸ ἱστορικὸν τῆς ἐγχειρίδιου. 'Όσα γράφθηκαν ὡς τώρα — ἀπὸ τὸν ἴδιο ἢ ἀπὸ ἄλλους, 'Ελληνας καὶ ξένους ἱστορικούς — γιὰ τὴν τουρκοκρατούμενη Μακεδονία οὐγκωνεῦνται μετὰ στὸ ὀγκῶδες αὐτὸ βιβλίον (πὸν ξεπερνᾷ τὶς ἐφτακόσιες σελίδες), ἀφοῦ πρῶτα περάσουν ἀπὸ τὸν ἀπαραίτητο ἱστορικὸν ἔλεγχο. 'Αλλὰ καὶ νέα στοιχεῖα προσάγονται, τὰ ὁποῖα ὁ συγγρ. ἀντλήσῃ μεθοδικὰ ἀπὸ παραγνωρισμένες καὶ ἀνεκμετάλλευτες πηγές, καθὼς ἐπίσης καὶ ἀπὸ ἀνέκδοτες ἀρχειακὰς μαρτυρίες ἑλληνικῶν, αὐστριακῶν, γαλλικῶν καὶ βενετικῶν ἀρχείων.

'Η ἐργασία ἀπλώνεται σὲ μιὰ χρονικὴ ἔκταση πέντε περίπου αἰῶνων. Τὰ τυπικὰ χρο-

νικά πλαίσια που αναγράφονται στον υπότιτλο (1354-1833) δεν ισχύουν πάντοτε. ‘Ο συγγρ. προτοιμάζει τον αναγνώστη με σύντομες αναδρομές σε παλαιότερες εποχές, αλλά και με μικρές, άκτινωτές προεκτάσεις — όταν το απαιτή ή περίσταση — προς τα νεότερα χρόνια (βλ. π.χ. στις σ. 3-4, 6-7, 11, 24, 30-31, 321, 262, 640-643).

Στήν έκτενη εισαγωγή (σ. 1-10) έχουμε το σαφές περίγραμμα του αντικείμενου τής εργασίας: Δεν εξειστορούνται μόνο τα γεγονότα που διαδραματίστηκαν στην περιοχή που όρίζουν τα όρια της διοικητικά πλαίσια και οι βόρειες ακτές του Αιγαίου, από την ανατολή ο Νέστος και από το βορρά οι άκραίες περιοχές των μακεδονικών επαρχιών τής ‘Αχρίδας, τής Πρέσπας, του Κρουσόβου, του Περλεπέ, των Βελεσών, τής Στρώμνιτιδας και του Μελενίκου. ‘Η διάκριση αυτή είναι αναγκαία: ο γεωγραφικός όρος «Μακεδονία» είχε ποικίλες περιπέτειες παλαιότερα, εκτός από τις γνωστές του καιρού μας: Πολλές φορές αναφέρονταν και σε μεγάλα τμήματα τής βόρειας και νότιας Αλβανίας, τής βόρειας Θράκης (‘Ανατολικής Ρουμελίας), τής νότιας Βουλγαρίας, άκόμα και τής σημερινής Θράκης (βλ. σ. 1 και χάρτη 1). ‘Εξ άλλου πολλές πηγές του 16ου, του 17ου και του 18ου άκόμη αιώνα, καθώς και χάρτες τής ίδιας εποχής, άποκαλούν «Μακεδονία» και περιοχές του Μαυροβουνίου, τής Βορείου και τής ύπόλοιπης ‘Ηπειρου, άκόμη και τής Θεσσαλίας (ύσοχα με τή χρήση του όνοματος «Θεσσαλία» στον τίτλο του μητροπολίτη Θεσσαλονίκης). ‘Αναφέρω έδώ ως παράδειγμα χαρακτηριστικό το λεγόμενο «Βασιλικό Μ α κ ε δ ο ν ι κ ο Σύνταγμα» (Reggimento Real Macedone) του Βασιλείου των Δύο Σικελιών: συγκροτήθηκε στα μέσα του 18ου αιώνα από ‘Ηπειρώτες, προπάντων Χιμαριώτες, και ελάχιστους ή καθόλου Μακεδόνες πολεμιστές.

‘Εξω από το γεωγραφικό αυτό πλαίσιο μένουν οι επαρχίες του Τετόβου και των Σκοπίων, αυτές που άποτελέσαν τον πυρήνα του αυτοκαλουμένου «Μακεδονικού Κράτους» των Σκοπίων: οι περιοχές αυτές δεν άνηκαν στην Μακεδονία, αλλά στην παλαιά Σερβία.

‘Αντικείμενο των πρώτων κεφαλαίων του βιβλίου είναι ή κατάσταση που επικρατούσε στα ύπολειμματα τής βυζαντινής Μακεδονίας κατά τις παραμονές τής τουρκικής κατάκτησης. ‘Ο συγγρ. εξετάζει (σ. 11-34) τή σερβική εξάπλωση πάνω στο θεσσαλικό, ήπειρωτικό και μακεδονικό χώρο, τήν έσωτερική πολιτική του Στεφάνου Δουσάν, τή δημιουργία των σερβικών κρατιδίων που διαδέχτηκαν το κράτος του Δουσάν, δηλαδή των κρατών του Vukašin (1365-1371), του Uroš (1355-1371) και του Uglješa (1365-1371). Ειδικότερα, μιλώντας για το τελευταίο, που άπλώθηκε στην κεντροανατολική Μακεδονία, ο συγγρ. δεν παραλείπει να θίξει και το ζήτημα των έθνολογικών άναταραχών που προκάλεσαν στον έλληνικό πληθυσμό οι σερβικές κατακτήσεις (σ. 21-24): συζητεί τή άποψη του Ostrogosky για τή σύνθεση του πληθυσμού των πόλεων και τής ύπαιθρου και, παρουσιάζοντας πληροφορίες παλιών περιηγητών και άπόψεις άλλων μελετητών τής μακεδονικής ιστορίας, δείχνει πώς ο έλληνοισμός δεν κλονίστηκε στις άρχαιες κοιτίδες του από τις έθνολογικές και κοινωνικές συνέπειες τής σερβικής κυριαρχίας στην περιοχή του Στρυμόνα.

‘Ιδιαίτερη σημασία άποδίδει ο συγγρ. οτή δραστηριότητα που παρουσίασε ως διοικητής τής βυζαντινής Θεσσαλονίκης ο Μανουήλ Β’, ο γιός του αυτοκράτορα ‘Ιωάννου Ε’ Παλαιολόγου (1341-1365). ‘Ο Μανουήλ ίχνογραφείται στο βιβλίο (σ. 25-29, 34-40) ως μιá από τις συμπαθέστερες μορφές τής Μακεδονίας τής εποχής αυτής και χαρακτηρίζεται (σ. 40) ως ο έναρκαωτής του πνεύματος τής αντίστασης των ‘Ελλήνων έναντιον των Τούρκων κατακτητών. ‘Ενδιαφέρουσες είναι οι παρατηρήσεις για τήν όργάνωση τής άμυνας του μακεδονικού κρατιδίου του Μανουήλ: ‘Ιδρυσε περιφερειακά όχυρώματα σε κάτρια σημεία

γύρω από τη Θεσσαλονίκη — ο συγγρ. τὰ ἐντοπίζει σὲ μερικά ἐρείπια πύργων ποὺ σώζονται ἀκόμη σήμερα «δίκην κύκλου» γύρω ἀπὸ τὴ μακεδονικὴ πρωτεύουσα (Χριστούπολη-Καβάλα, Χρυσούπολη, Ρεντίνα, Γουαικόκαστρο, Ἅγιος Βασίλειος, Γαλιτίστα, Βέροια, Κίτρος, Πλαταμῶνας, Κασσάνδρα). Ὁ Μανουὴλ ὀχύρωσε καὶ τὸ παλιὸ φρούριό τῶν Σερρῶν, καθιστώντας τὸ ἀληθινὸ πρῶτο προμαχῶνα τοῦ ἑλληνισμοῦ πρὸς τὴν ἀνατολή.

Σημαντικὴ κοινωνικὴ σημασία εἶχε γιὰ τὴν ἐποχὴ καὶ ἡ ἀναδιοργάνωση ἀπὸ τὸν Μανουὴλ τοῦ συστήματος τῶν «προνοιών», μετὰ τὴν ὁποία ἐνισχύθηκε ἡ στρατιωτικὴ ὀλιγαρχία, ἀπὸ τὴν ὁποία τὸ κράτος προσδοκοῦσε συμπαραστάση σὴν ἀμυντικὴ του προσπάθεια· ἡ πολιτικὴ αὐτὴ ἐφαρμόστηκε σὲ βῆρος τῶν μοναστιριακῶν προνομίων καὶ μετὰ τὴ λήψη καὶ ἄλλων, ἀναλόγων τολμηρῶν, κοινωνικῶν μέτρων (σ. 27).

Μὲ τὴν ἐξάπλωση τῶν Ὀθωμανῶν οἱ ἑλληνικὲς περιοχὲς δέχονται νέους κατοίκους μετὰ τὶς ὀμαδικὲς ἐγκαταστάσεις τουρκομανικῶν φύλων. Ὁ συγγρ. ἀναζητεῖ τὰ σημεῖα τῶν ἐγκαταστάσεων τῶν Γιουρούκων καὶ τῶν Κονιάρηδων στὶς περιοχὲς τῆς Πτολεμαΐδας καὶ τῆς Κοζάνης, στὰ βορειοδυτικὰ τῆς Θεσσαλονίκης, στὰ Γενιτσά, στὰ βόρεια τῆς λίμνης τοῦ Λαγκαδᾶ, ὡς τὶς Σέρρες, τὴν Καβάλα καὶ τὴ Δράμα. Σχολιάζεται ἐπίσης ἡ παράδοση γιὰ τὸ συνοικισμό τῆς Νάουσας, ποὺ συνδέθηκε μετὰ τὸν κατακτητὴ τῆς περιοχῆς Γαζή Ἐβρενὸς καὶ τοῦ Σιάχ Λιάνη, τὸν παιδαγωγὸ τοῦ γιοῦ τοῦ Ἐβρενὸς Ἄλῃ (σ. 53-55). Παρὰ τὴν προνομιακὴ μεταχείρισή τους ἀπὸ τὸν Μανουὴλ, οἱ στρατιωτικοὶ τοπάρχες τῆς Μακεδονίας, Ἕλληνες καὶ Σέρβοι, δέχτηκαν τὴν τουρκικὴ κυριαρχία, συνεργαζόμενοι μάλιστα μερικὲς φορὲς μετὰ τοὺς κατακτητὲς (βλ. παραδείγματα σὲ τὶς σ. 41, 42-43, 44-45, 46).

Στὰ 1387-1391 ἔχουμε τὴν πρόσκαιρὴ περίοδο τῆς ὑποτελείας τῆς Χριστούπολης καὶ τῆς Θεσσαλονίκης. Ὁ σουλτάνος ἀρκέστηκε νὰ τὶς καταστήσῃ φόροιο ὑποτελεῖς καὶ δέχτηκε νὰ σεβασθῇ ὡς ἐνά βαθμὸ τὸ κοινοτικὸ τους καθεστῶς. Ἡ κατάστασις αὐτὴ — ἀβέβαιη πάντοτε — δὲν κράτησε πολὺ: Ὁ σουλτάνος Βαγιαζήτ Α' περνᾷ, μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Ἰωάννη Ε', στὶς εὐρωπαϊκὲς ἐπαρχίες, κατασκάβει τὴ Χριστούπολη, ποὺ τοῦ ἀντιστάθηκε, καὶ κυριεῖ τὴ Θεσσαλονίκη μετὰ τὴν περικύρωσίν της. Μετὰ τὴν ἀναταραχὴ ποὺ δημιουργεῖται ὕστερα ἀπὸ τὴν ἐντασιὴ στὴν τουρκικὴ καταπίεσι, ἀρχίζει καὶ τὸ πρῶτο κύμα φυγῆς τῶν κατοίκων ἀπὸ τὰ πεδινὰ πρὸς τὰ ὄρενά, ὅπου, παρὰ τὶς ἐγγενεῖς δυσχέρειες, ἐβρίσκαν ἀσφαλέστερη διαμονή. Τώρα εἶναι καὶ ἡ πρῶτὴ ἐποχὴ τῶν βίαιων ἐξισλαμισμῶν, γιὰ τοὺς ὁποίους ὁ συγγρ. παραθέτει καὶ προφορικὲς παραδόσεις (βλ. ιδιαίτερη μνεία γιὰ τὸ χωριὸ Νότια τῶν Μογλενῶν στὴ σ. 65).

Ἡ ἐφήμερὴ βενετικὴ κατοχὴ τῆς Θεσσαλονίκης (1423-1430) δὲν ἀπέτελεσε μόνον μιά παρενθέσις τυραννίας γιὰ τοὺς κατοίκους τῆς πόλης, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀφορμὴ ποὺ ὀδήγησε στὴν ὀριστικὴ τῆς ὑποδούλωσις στοὺς Τούρκους, οἱ ὁποῖοι, κυριεύοντάς τὴν στὰ 1430, τὴ λεηλάτησαν ἄγρια.

Ὁ συγγρ. ἐπισημαίνει τὶς μαρτυρίες ποὺ σώθηκαν γιὰ ἀπόπειρες ἀνταρσίας τῶν Μακεδόνων στὰ 1444-1449, ἀποκαθιστᾷ μερικὲς χρονολογικὲς ἀνακρίβειες γιὰ τὴν παθητικὴ ἢ ἐνεργὸ ἀντίστασις τῶν κατοίκων, καὶ ἐξιστορεῖ τὰ σχετικὰ μετὰ τὰ πρῶτα ἀρματολόγια τοῦ Ὀλύμπου καὶ ἄλλων ἑλληνικῶν βουνῶν. Στὸ μεταξύ ἀρχίζουν καὶ οἱ ἐποικισμοὶ τῶν Ἑβραίων τῆς Δύσης σὲ διάφορες περιοχὲς τῆς Μακεδονίας, κυρίως τῆς Θεσσαλονίκης. Ὁ συγγρ. ἀναφέρεται στὴ συγκρότησι τῶν ἐβραϊκῶν παροικιῶν τῆς Μακεδονίας καὶ στὰ οικονομικὰ καὶ ἐμπορικὰ ζητήματα ποὺ προκάλεσε ἡ ἀξιοσημείωσι δραστηριότητά τους, προπάντων στὴ μακεδονικὴ πρωτεύουσα (σ. 132-138).

Μιὰ περίοδος οὐσιαστικῆς ἡρεμίας καὶ ἐσωτερικῆς τάξεως παρατηρεῖται στὴ Μακεδονία κατὰ τὸν 16ο καὶ τὸν 17ο αἰῶνα. Τὸ γεγονός αὐτὸ ἐξηγεῖ καὶ τὴν παλινόστησι τῶν κατοίκων ἀπὸ τὰ ὄρενα πρὸς τὰ πεδινὰ καὶ τὰ παράλια, ποὺ, καθὼς ἀναφέραμε, εἶχαν ἀναγκαστῆ παλιότερα νὰ τὴ ἐγκαταλείψουν γιὰ νὰ ξεφύγουν τὴν τουρκικὴ καταπίεσι. Ἡ ἐπιστροφὴ αὐτὴ χαλάρωσε τὴν πυκνότητα τῶν ὄρεινῶν πληθυσμῶν, ποὺ εἶχαν πολλαπλασιαστῆ μετὰ

τῆ συνεχῆ συρροῇ τῶν προσφύγων. Τὸ ἴδιο γεγονός ὁμοίως εἶχε καὶ ἄλλα, σημαντικὰ οἰκονομικὰ καὶ κοινωνικὰ ἀποτελέσματα : Οἱ ἄνθρωποι ἐγκαταλείπουν ὡς ἓνα βαθμὸν τὴν κτηνοτροφία καὶ κάποτε καὶ τὴ βιοτεχνία, γιὰ νὰ στραφοῦν πρὸς τὴ θάλασσα καὶ τὸ ἐμπόριο. Τώρα ἀρχίζει νὰ ἐκδηλώνεται μεταξὺ τῶν Μακεδόνων μιὰ ἀξιοσημείωτη οἰκονομικὴ δραστηριότητα, ἡ ὁποία ἔχει περισσότερη σημασία ἐπειδὴ οἱ φορεῖς τῆς ἀναγκάστηκαν νὰ συμβαδίσουν μὲ τοὺς σοβαροὺς ἀνταγωνιστὲς ποὺ οἱ «διομολογήσεις» τράβηξαν ἀπὸ τὴν Εὐρῶπῃ πρὸς τὶς ἀνατολικὲς ἀγορῆς. Οἱ γεννήσεις, ποὺ αὐξάνονται, κυρίως στὶς πόλεις, καὶ ἡ οἰκονομικὴ κίνηση προκαλοῦν αὐξησὴ τοῦ ἀστικού προπάντων πληθυσμοῦ. Στὴν αὐξησὴ αὐτὴ συντελεῖ καὶ ἡ παλινδρομὴ κίνηση τῶν κατοίκων ἀπὸ τὰ ὄρεινὰ στὰ πεδινὰ. Τώρα εἶναι ἡ ἐποχὴ τῶν ἀποδημιῶν τῶν Ἐργασιῶν καὶ τῶν Ἀσπροποταμιτῶν πρὸς τὴ Θεσσαλονίκη, τὸ Ἄσβεστοχώρι καὶ ἄλλες περιοχὲς τῆς Μακεδονίας. Βλάχοι ἀπὸ τὴ Θεσσαλία καὶ τὴν Ἠπειρὸν μετοικοῦν πρὸς τὴ Μακεδονία καὶ τὶς βορειότερες ἐπαρχίαι τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, ἐκεῖ ποὺ τὸν ἐπόμενο κιόλας αἰῶνα θὰ ἀρχίσουν νὰ εὐδοκιοῦν οἱ ἑλληνικὲς, μακεδονικὲς κυρίως, παροικίες.

Ὁ συγγρ. ἐρευνᾷ μὲ προσοχὴ τὰ ἀνάλογα ρεύματα χωρικῶν καὶ τεχνιτῶν (Ἑλλήνων, Βουλγάρων, Σέρβων, Τούρκων, Ἀλβανῶν ἄλλα καὶ Γερμανῶν) πρὸς τὶς μακεδονικὲς μεταλλευτικὲς περιοχὲς, τὰ Σιδηροκάσια, τὴ βορειοανατολικὴ Χαλκιδικὴ, καὶ ἄλλοι. Ἐνδιαφέρουσες μαρτυρίαι προσάγονται ἀπὸ περιηγητικὰ κείμενα καὶ ἄλλες πηγές· διαφωτίζονται ἔτσι ὁ τρόπος τῆς ζωῆς τῶν ἐργατῶν ἐκείνων, οἱ μέθοδοι ποὺ ἐφαρμόζονταν κατὰ τὴν ἐξαγωγή τοῦ μεταλλεύματος, ἄλλα καὶ ἡ κοινωνικὴ καὶ κοινοτικὴ ὀργάνωσις ποὺ ἐπικράτησε σὲ τὰ χωριά τῆς περιοχῆς καὶ τὰ προνόμια ποὺ διαφύλαξαν τὴ σχετικὴ αὐτονομία τῶν κατοίκων μερικῶν μεταλλευτικῶν κέντρων τῆς Μακεδονίας.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν κοινωνικὴν κατάστασιν τῶν Σιδηροκασιῶν, ὁ συγγρ. στρέφει τὴν προσοχὴ του καὶ πρὸς τὶς ἐνδεχόμενες ἐθνολογικὲς ἐπιπτώσεις ποὺ μποροῦσαν νὰ ἔχουν οἱ κάθοδοι τῶν πολυποικίλων ἐκείνων ἐργατικῶν ὁμάδων. Ἀναιροῦνται οἱ σβωνιστικὲς ἀπόψεις σχετικὰ μὲ τὰ ἀποτελέσματα τῶν μετακινήσεων αὐτῶν ἐθνολογικῆς σύστασις τοῦ πληθυσμοῦ (Ρ. Koledarov, σ. 149-150) καὶ προσφέρονται σαφῆ στοιχεῖα, ποὺ ἀποδεικνύουν ὅτι οἱ διάφοροι ἐργάτες ποὺ κατέβαιναν γιὰ νὰ ἐργαστοῦν στὰ μακεδονικὰ μεταλλεῖα δὲν ἐγκαθίσταντο μόνιμα, ἀλλὰ ἀντίθετα πραγματοποιοῦσαν ἐποχιακὰ ταξίδια καὶ ἐφήμερες ἐγκαταστάσεις.

Ὁλόκληρο τὸ ἔκτο κεφάλαιον τοῦ βιβλίου (σ. 157 κέ.) εἶναι ἀφιερωμένο στὴν ἐξιστόρησιν τῶν δυῶ πρώτων αἰῶνων τῆς τουρκικῆς κατάρκτησιν τοῦ Ἁγίου Ὄρους. Παρουσιάζονται οἱ προσπάθειαι τῶν καθολικῶν μισιοναρίων νὰ διεισδύσουν στὴ χερσόνησο, ἐξετάζεται ἡ προσφορὰ τοῦ Ἄθω στὴν τέχνη τῆς τουρκοκρατίας καὶ ἐξαίρεται ἡ ἀνάπτυξις του σὲ καλλιτεχνικὸν κέντρο τῆς ὑπόδουλης Ἑλλάδας.

Τὸ ἐπόμενο κεφάλαιον (σ. 179-257) παρακολουθεῖ τὰ πολιτικὰ γεγονότα ποὺ διαδραματίστηκαν στὴ Μακεδονία κατὰ τὸν 16ο καὶ τὸν 17ο αἰῶνα: τὶς ἐπαναστατικὲς κινήσεις ποὺ σημειώθηκαν στὶς Σέρρες, τὸν Ἄθω καὶ τὴν περιοχὴ τῆς Ἀχρίδας λίγο μετὰ τὴν ναυμαχία τῆς Ναυπάκτου (1571), καθὼς καὶ τὶς ἄλλες ἀντιτουρκικὲς προσπάθειαι τῶν κατοίκων κατὰ τὸν 17ο αἰῶνα. Ἐπισημαίνονται οἱ μαρτυρίαι ποὺ σόθηκαν γιὰ τὴ δράσιν τῶν κλεφτῶν καὶ τῶν χαϊντοῦκων στὸ ἐσωτερικὸν τῆς Μακεδονίας, ὅπου στὸ μεταξύ εἶχε διαμορφωθῆ ἰδιαιτέρα κρίσιμη κατάστασις γιὰ τὸν πληθυσμὸν. Ἀξιοσημειώτες προσπάθειαι γιὰ ἐπιβίωσιν συναντοῦμε σὲ μερικὰ ἀπὸ τὰ πιὸ σημαντικὰ μακεδονικὰ κέντρα (Σέρρες, Μελένικο, Ἀχρίδα κλπ.).

Ἡ πολιτικὴ κατάστασις ποὺ ἀκολούθησε κατὰ τὸ διάστημα ποὺ μεσολαβεῖ ἀπὸ τὶς ὀνομαστὲς συνθήκας τοῦ Κάρλοβιτς (1699) καὶ τοῦ Πασάροβιτς (1718) ὡς τὰ μέσα τοῦ 18ου αἰῶνα, μπορεῖ νὰ χαρακτηρισθῆ ὡς περίοδος τῶν πρώτων εἰρηνικῶν σχέσεων μεταξὺ τῶν Ὀθωμανῶν καὶ τῶν Εὐρωπαίων τῆς Κεντρικῆς Εὐρώπης (κυρίως τῶν ἄψβουργικῶν Αὐστριακῶν). Ἡ κατάστασις αὐτὴ ἄνοιξε ὅπως ἦταν φυσικὸ εὐρεῖς ὀρίζοντες στὴν ἀνάπτυξιν

έντονης εμπορικής δραστηριότητας ανάμεσα στην οθωμανική αυτοκρατορία — την οποία στον εμπορικό τομέα αντιπροσώπευαν ως ένα μεγάλο βαθμό οι Έλληνες, προπάντων οι Μακεδόνες — και ο το κράτος των Αψβούργων της Βιέννης (βλ. σ. 258, 265 κέ.). Ωστόσο, οι προϋποθέσεις για ειρηνική συμβίωση μεταξύ των γειτονικών λαών της τουρκικής αυτοκρατορίας και του κράτους των σουλτάνων δεν ήταν άπολυτες· η εμφάνιση στο Ιστορικό προσκήνιο του Μεγάλου Πέτρου δημιούργησε τις άφορμες για ανάλογη πολεμική δραστηριότητα και νέες αναστατώσεις στη Βαλκανική χερσόνησο. Ο επαναστατικός έρεθισμός των Μακεδόνων κυρίως των κατοίκων των αστικών κέντρων από τα κηρύγματα των πρακτόρων του φιλοδόξου τσάρου εμφανίζεται αξιοσημείωτος στις «ένθυμσεις» του καιρού. Οι Έλληνες παρακολουθούν με έντονο ενδιαφέρον και συγκίνηση την αναμέτρηση της ομόδοξης Ρωσίας με τον Τούρκο κυρίαρχο. 'Αλλά οι αντιδράσεις των ραγιάδων έχουν και άλλες άφορμες: Οι έπιχειρήσεις των Βενετών στην Πελοπόννησο αναγκάζουν τους Τούρκους να επιβάλλουν διαρκώς στον πληθυσμό νέες φορολογίες για να καλυφθούν οι ανάγκες του πολέμου. Η άναταραχή συνεχίστηκε με σχετικές αύξομειώσεις ως τη μεγάλη διπλωματική νίκη των Αυστριακών στο Πασάροβιτς. 'Υστερα από το γεγονός αυτό δημιουργούνται και πάλι πιό σταθερές αυτή τη φορά οι προϋποθέσεις για ειρηνικά έργα στη Μακεδονία. Καί με την οικονομική διείσδυση της Αυστρίας στη νότια Βαλκανική ή Μακεδονία, προπάντων ή Κεντρική και ή Δυτική, βρίσκουν ευκαιρίες για την ανάπτυξη οικονομικής δραστηριότητας. Κέντρο αυτής της δραστηριότητας γίνεται ή Θεσσαλονίκη ή οποία δέχεται στο μεταξύ νέους Έβραίους «φυγάδες» από την Πορτογαλία, την Ισπανία και την Ιταλία. Το δραστήριο έβραιο στοιχείο συναντιζεται στο ίδιο εμπορικό κέντρο τους Γάλλους, Άγγλους, Ολλανδούς και Έλληνες εμπορευομένους. Ο οικονομικός ρόλος των διαφόρων εμποροπανηγύρεων γίνεται πιό εμφανής, γι' αυτό και οι χαρακτηριστικές αυτές εκδηλώσεις πολλαπλασιάζονται, προσθέτοντας τον δικό τους τόνο στην ανάπτυξη του τοπικού εμπορίου. 'Αλλά και το εισαγωγικό και έξαγωγικό ακόμη εμποριο παρουσιάζει ζωηρή κίνηση μέσα στη Μακεδονία του 18ου αιώνα. Τέλος, ή ίδρυση διαφόρων κοινωφελών κέντρων στη Θεσσαλονίκη και σε άλλες μακεδονικές πόλεις από τους Ήσουςίτες προσφέρει και αυτή το δικό της χρώμα στη σύνθεση αστικού περιβάλλοντος και «ειρωπαϊκής» ατμόσφαιρας.

Ο ρωσοτουρκικός πόλεμος του 1768-1774 είχε τον αντίκτυπό του και στη Μακεδονία, προπάντων στη Θάσο, όπου οι Ρώσοι έμειναν από το 1770 ως το 1774. Η παρουσία των Ρώσων σε ελληνικές περιοχές έδωσε άφορμες για σοβαρές άναταραχές. Ο συγγρ. παράλληλα εξιστορεί τις αναστατώσεις που προκάλεσαν τά ίδια χρόνια οι άλβανικές επιδρομές· αναζητούνται τα αίτια που έφεραν την έρημωση σε μεγάλες και άνηθρες μακεδονικές πόλεις και κομποπόλεις, με πρώτο θλιβερό παράδειγμα τη Μοσχόπολη, που, καθώς είναι γνωστό, εγκαταλείφθηκε από τους κατοίκους της στις 2 Σεπτεμβρίου 1769 (βλ. σ. 304-305).

Στον 18ο αιώνα συνέβησαν στη Μακεδονία και σοβαροί εξισλαμισμοί. Ο συγγρ. αναφέρει (στο δέκατο κεφάλαιο του βιβλίου του, σ. 317-348) διεξοδικά στους εξισλαμισθέντες Έλληνες της Δυτικής Μακεδονίας, τους λεγόμενους Βαλαάδες (σ. 317-327· βλ. το σχετικό χάρτη στη σ. 318). Το άκατάσχετο ρεύμα προς την άλλαξοπιστία το σταμάτησε ως ένα σημείο ή βαθμιαία εξύψωση της πνευματικής στάθμης των κατοίκων. Τουτο είχε ως αποτέλεσμα και την έθνική άφύπνιση του πληθυσμού. 'Αλλά και ή πνευματική πρόοδος θά ήταν προβληματική χωρίς την οικονομική άνοδο, για την οποία μιλήσαμε πιό πάνω. Τέλος, ή εκπαιδευτική προσπάθεια στράφηκε στην ίδρυση των σχολείων — στις όρεινές προπάντων περιοχές — και στην ανάπτυξη μερικών σημαντικών κέντρων παιδείας, όπως ή 'Αθωνίδα. Η προσπάθεια αυτή είχε πολλές φορές ιεραποστολικό χαρακτήρα και έχει να παρουσιάσει την αύτοθσια ένθουσιωδών άποστόλων, όπως π.χ. του Κοσμά του Αίτωλου (βλ. σ. 340-348).

Ένδιαφέρουσες και πρωτότυπες είναι οι παρατηρήσεις του συγγρ. για τους δρόμους που άκολούθησαν τὰ καρβάνια τῶν Μακεδόνων ἐμπόρων, οἱ ὅποιοι ξεκινούσαν ἀπὸ τὴν φτωχικὴ τους καλύβη γιὰ νὰ καταλήξουν στοὺς πλούσιους ἐμπορικὸς χώρους τοῦ Δουναβίου. Ὁ ἀναγνώστης παρακολουθεῖ τοὺς ξενιτεμένους Μακεδόνες «πραγματευτάδες» στὰ κέντρα τῶν ἐγκαταστάσεών τους, στὸ Σεμλίνο, στὸ Νοβιοάντ και ἀργότερα στὴ βορειότερη ζωνὴ ἑλληνικῆς κοινότητας τῆς Αὐστρίας καὶ τῆς Οὐγγαρίας. Ὁ συγγρ. παραθέτει στοιχεῖα γιὰ τὴ ζωὴ τους, τὸ χαρακτῆρα καὶ τὸ πνευματικὸ τους ἐπίπεδο, καθὼς ἐπίσης καὶ γιὰ τὴ συμβολὴ τους στὴν πολιτιστικὴ ἀνάπτυξη τῶν χωρῶν πού τοὺς φιλοξένησαν. Πολυὰ βέβαια εἶναι καὶ τὰ στοιχεῖα πολιτισμοῦ πού ἔφεραν οἱ ἀπόδημοι στὴς γενεαίριές τους, οἱ ὁποῖες εἶχαν ἀποκοπῆ ἀπὸ αἰῶνες — ἐξαιτίας τῆς τουρκικῆς κυριαρχίας — ἀπὸ τὸν πολιτισμὸ καὶ τὴν ἐξέλιξη τῆς Δύσης. Ὁ συγγρ. ἀναφέρεται στὴς πολιτιστικὲς ἐπιδράσεις τῶν ἀποδήμων στὸ Μελένικο καὶ στὴς Σέρρες, στὴ Σιάτιστα καὶ στὰ οπουδαίτερα βλαχοχώρια τῆς δυτικῆς Μακεδονίας (Σαμαρίνα κλπ.), στὴν Κοζάνη, τὸ Βογατσικὸ καὶ τὸ Μπλάτσι, στὴν Καστοριά, τὴν Κλεισόρα καὶ τὴν Ἀχρίδα. Τέλος, δὲν ἀγνοεῖται καὶ ἡ συμβολὴ τῶν ξενιτεμένων Μακεδόνων στὴν ἐθνικὴ ἀφύπνιση τῶν ὑποδούλων συμπατριωτῶν τους (βλ. τὰ κεφάλαια Β' καὶ Γ', σ. 349-430).

Κρίσιμα γιὰ τὴν ἱστορία τῆς Μακεδονίας εἶναι τὰ χρόνια τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ὁ συγγρ. ἐκθέτει τὰ στοιχεῖα πού ἀναφέρονται στὴν ἐσωτερικὴ κατάσταση πού ἐπικρατοῦσε στὴς μακεδονικὲς ἐπαρχίες τὸν καιρὸ τοῦ Τεπελενλή, κυρίως στὰ μεγάλα ἀστικά κέντρα τοῦ βορᾶ (Μοναστήρι, Κρούσοβο), τῆς ἀνατολῆς (Σέρρες, Δράμα, Καβάλα) καὶ τοῦ κέντρου (Θεσσαλονίκη). Σημαντικὲς εἶναι οἱ πληροφορίες του γιὰ τὴς διάφορες «μοσπονδίες» τῶν χωριῶν τῆς Χαλκιδικῆς (Μαντεμοχώρια κλπ.), τῶν χωριῶν τῆς Βάλτας καὶ γιὰ τὴν ἀγιορειτικὴ πολιτεία.

Ἀπὸ τὰ πιὸ σημαντικὰ γεγονότα τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰῶνα στὴ νότια Βαλκανικὴ ἦταν καὶ ἡ σερβικὴ ἐπανάσταση τοῦ Καραγεώργη. Ἡ ἀπήχησή της στοὺς Μακεδόνες πατριώτες ἦταν σημαντικὴ. Ἀρχίζουν νὰ παρατηροῦνται ἐπαναστατικὲς προσπάθειες, μὲ πρωταγωνιστὲς τὸν Νικοτσάρα, τὸν Μπλαχάβα κἀ. καὶ μὲ κέντρο τὰ ἀρματολίκια τῆς νότιας Μακεδονίας. Μὲ τὴν κατάσταση αὐτὴ συνδέθηκε ἡ ἱστορικὴ τύχη τῆς Θάσου κατὰ τὴς ἀρχὲς τοῦ αἰῶνα: τὸ νησί αὐτὸ εἶχε ξεχωριστῆ ἀπὸ τὴν ὑπόλοιπὴ Μακεδονία ἐξέλιξη μὲ τὴν παραχώρησή της στὸν Μεχμέτ Ἀλῆ τῆς Αἰγύπτου.

Νέα στοιχεῖα παρουσιάζει ὁ συγγρ. γιὰ τὴν ἐπανάσταση τοῦ 1821 στὴ Μακεδονία (προεπαναστατικὲς ζυμώσεις, δράση τοῦ Ἑμμανουὴλ Παπᾶ, ἀνταρσία στὸν Πολύγυρο καὶ συμπλοκὲς στὴ Χαλκιδικὴ, ἐπανάσταση στὴ Θάσο καὶ στὸν Ὀλυμπο, καταστροφὴ τῆς Νάουσας κλπ.). Ἀναφέρονται καὶ οἱ σοβαρὲς ἐπιπτώσεις πού εἶχε στοὺς κατοίκους ἡ συμμετοχὴ τους στὴς ἀντιτουρκικὲς ἐχθροπραξίες, ὅπως ἦταν ὁ ἐκπατρισμὸς πολλῶν Μακεδόνων καὶ ἡ φυγὴ τους πρὸς τὴ νότιο Ἑλλάδα, οἱ καταστροφὲς πού ὑπέστησαν μακεδονικὲς πόλεις καὶ χωριά ἀπὸ τὴς ἐπιδρομὲς τῶν Τουρκαλβανῶν κἀ. Ὁ συγγρ. παρακολουθεῖ καὶ τὴ βαθμιαία ἐσωτερικὴ διαμόρφωση τῆς Μακεδονίας μετὰ τὴ λήξη τοῦ ἑπταετοῦς πολέμου.

Μολονότι ἡ ἔρευνα φέρνει διαρκῶς στὸ φῶς ὄλο καὶ νέα στοιχεῖα γιὰ διάφορες φάσεις τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας καὶ ἐιδικότερα τῆς μακεδονικῆς, προπάντων κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς τουρκοκρατίας, ἡ ἐργασία τοῦ καθηγητῆ κ. Βακαλοπούλου θὰ μείνι γιὰ πολὺν καιρὸ ἡ χρῆσιμη πιξίδα, τὸ βασικὸ ἐγχειρίδιο κάθε μελετητῆ τῆς ἱστορίας τῆς Μακεδονίας. Στὸ βιβλίο αὐτὸ θὰ βρισκῆ κανεὶς πλήρη τὴ βιβλιογραφία, κατασταλαγμένους ἀπόψεις γιὰ κἀίρια προβλήματα ἱστορικῶ ἐνδιαφέροντος (ἐθνογραφικά, τοπογραφικά, πολιτικά, κοινωνικά κλπ.), νύξεις καὶ ἀφετηρίες γιὰ συστηματικότερη μελέτη ἐιδικότερον θεμάτων, τὴ λύση πολλῶν συνθετικῶν προβλημάτων, τὴν ἀπάντηση σὲ βασικὰ ἐρωτήματα πού δημιουργεῖ ἡ εἰδικὴ καὶ ἐνδελεχὴς ἔρευνα. Ἔχουμε δηλαδὴ στὴ διάθεσή μας ἕνα ἔργο πού ἀπὸ τὴ

φύση του και τόν τρόπο της σύνθεσής του θά μείνη γιά τό μέλλον «κλασικό», μέ τόν ίδιο τρόπο του «κλασική» πιά μπορεί νά θεωρηται ή εκτενέστερη και συνθετικότερη (τρίτομη ως τώρα) «Ίστορία του Νέου Έλληνισμού» του ίδιου συγγραφέα.

I. K. XΑΣΙΩΤΗΣ

G. T. Griffith, Alexander the Great. The Main Problems. Helfer, Cambridge και Barnes και Noble, New York 1966, σελ. 382.

Ό γνωστός από αξιολόγους συμβολάς του εις τήν μελέτην του Μεγάλου Άλεξάνδρου καθηγητής τής αρχαίας Έλληνικής Ίστορίας εις τό πανεπιστήμιον του Cambridge G. Griffith ειχε τήν ώραίαν εμπνευσιν νά συγκεντρώση εις ένα τόμον τά σπουδαιότερα εκ των δημοσιευθέντων εις διάφορα περιοδικά άρθρων, των αναφερομένων εις τά σπουδαιότερα εκ των προβλημάτων τά όποια παρουσιάζει ή μελέτη τής ζωής και τής δράσεως του Μεγάλου Άλεξάνδρου. Ό τόμος περιέχει δεκαεξέ άρθρα, ήτοι του Lionel Pearson («Τό ήμερολόγιον και αι επιστολαι του Μεγάλου Άλεξάνδρου», του Truesdell S. Brown. «Ό Καλλισθένης και ό Άλέξανδρος», του C. A. Robinson Jr. «Αί άσυνήθεις ιδέαι του Μεγάλου Άλεξάνδρου», του Victor Ehrenberg «Πόθος», του W. W. Tarn «Αί θεμελιώσεις του Άλεξάνδρου», του Helmut Berve «Η άφομοιωτική πολιτική του Μεγάλου Άλεξάνδρου», του Fritz Schachermeyr «Ό Άλεξανδρος και αι χώραι του Γάγγη», του W. W. Tarn «Η θεοποίησης του Άλεξάνδρου», του J. P. V. D. Balsdon «Η θειότης του Άλεξάνδρου», του G. Badian «Ό Άρπαλος», του J. R. Hamilton «Ό Άλεξανδρος και ό υποτιθέμενος πατήρ του», του W. W. Tarn «Ό Μέγας Άλεξανδρος και ή ένότης τής ανθρωπότητας», του G. Badian με τόν αυτών τίτλον ως και τό προηγούμενον του Tarn, του F. Hampl («Τά ύπομνήματα και τά τελευταία σχέδια του Μεγάλου Άλεξάνδρου»), του Fritz Schachermeyr «Τά τελευταία σχέδια του Μεγάλου Άλεξάνδρου» και του G. Walser «Επί τής νεώτερης έρευνής δια τόν Μέγαν Άλέξανδρον». Τό χρονολογικώς παλαιότερον εκ των άρθρων αυτών είναι τό του W. W. Tarn περί του «Μεγάλου Άλεξάνδρου και τής ένότητος τής ανθρωπότητος» (1933), τό δε νεώτερον, του Hamilton (1961).

Τά εις τά άρθρα αυτά συζητούμενα προβλήματα είναι τά βασικότερα εκ των αναφερομένων εις τόν Μεγάλον Μακεδόνα. Είναι, πρώτον, τά καθαρώς φιλολογικά, τά όποια πραγματεύονται τās αξιολογίας των πηγών (άρθρα του Pearson και του Brown), έπειτα τά έρμηνευτικά, τά όποια πραγματεύονται τούς σκοπούς τής εκστρατείας του Άλεξάνδρου, τήν θεοποίησίν του και τήν γενικωτέραν πολιτικήν του εις τήν Άσίαν.

Εις τήν βραχειάν αλλά μεστήν εισαγωγήν του ό κ. Griffith θέτει σειράν έρωτημάτων, εις τά όποια κατά τήν κρίσιν του δίδονται άπαντήσεις υπό των συγγραφέων των όποιων τά άρθρα δημοσιεύει. Έπειδή τά έρωτήματα αυτά είναι θεμελιώδους σημασίας διά τήν έρμηνείαν τής ζωής και τής δράσεως του Άλεξάνδρου, τά αναφέρω ένταυθα με τήν σειράν τήν όποιαν ακολουθεί ό κ. Griffith: «Πόσον μακράν εξετάζοντο τά σχέδια του Φιλίππου διά τήν κατάκτησιν τής Άσίας, ότε άνεκόπησαν διά τής δολοφονίας του; Πόσον ένωρίς άπεφάσισεν ό Άλέξανδρος νά καταλάβη όλην τήν περσικήν αυτοκρατορίαν; Διατί έπεσκέφθη τό μαντεϊον του Άμμωνος και πόσον πολύ επηρεάσθη από τήν έπίσκεψιν; Διατί έκαυσε τό άνάκτορον τής Περσεπόλεως, και ουτω απέκλινε από τήν πολιτικήν τήν όποιαν και τότε και άργότερα ειχεν έναντι των κατακτηθέντων Περσών; Τί συνέβη άκριβώς με τόν Φιλώταν, τόν Έρμόλιον, τόν Παρμενίωνα, τόν Κλείτον, τόν Καλλισθέτην — όλα αυτά τά γεγονότα ήσαν τυχαία ή εξέφραζαν μίαν εξελισσομένην άσθένειαν; Είς τί απέβλεπεν ίδρύων Έλληνικάς πόλεις ή στρατιωτικάς άποικίας εις τήν Άπω Άνατολήν; Διατί εισέβαλεν εις τήν Ίνδιαν; Και διατί άνέκοψε τήν πορείαν του εις τόν Ύφασιν; μόνον υπό τήν